

Urmia University

Process of the evolution of Iranian identity in the Arsacids dynasty Versus Roman-Greek identity

Omid Ghiasi ¹

1- Graduated in PhD, Department of History, The Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Shiraz, Iran.

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Received: 2024/06/22</p> <p>Accepted: 2024/07/13</p> <p>pp: 35- 48</p> <p>Keywords: Iranshahr; Achaemenids; Arsacids; Parthians; Iranian identity.</p>	<p>The defeat of Darius III by Alexander the Great was the first major political defeat in the history of Iranian-origin governments. Then, the rise of the Parthians had an essential effect on the prominence of some elements of Iranian identity. With the presence of Greeks in the Achaemenid Empire, Hellenic culture also expanded. In this situation, the Iranian government of Parthian descent emerged east of the Iranian plateau and gradually paid attention to the Iranian cultural components in contrast to the Greek culture. Identity always shows itself against the "other". The emergence of the Hellenic culture in the government that the Iranians had formed created a duality of identity that formed different cultural, political and geographical characteristics. The present article aims to analyze the evolutionary process of Iranian identity in comparison with Greek and Roman identity, relying on the role of the Parthians and showing their significant identity achievements. During the Parthian period, Iranian identity gradually moved towards more Iranism and the rejection of Hellenic elements, and in the continuation of that, it came into conflict with Roman culture. By highlighting the elements of Iranian identity, they defined themselves in a different cultural-political sphere than the Greeks and Romans.</p>
	<p>Citation: Ghiasi., O. (2024). Process of the evolution of Iranian identity in the Arsacids dynasty Versus Roman-Greek identity. <i>Journal of Historical Findings</i>, 1(1), 35- 48.</p> <p> © The Author(s). Publisher: Urmia University.</p> <p>DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2024.121519</p> <p>DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.1.4.5</p>

Extended Abstract

Ancient Iran was the period of the emergence of fundamental ideas in defining Iranian identity. The Achaemenid Empire was a world empire that Iranians formed. Despite the existence of an Iranian cultural identity in the heart of this empire, different aspects of the Achaemenid government appeared with other ethnic groups, which represented a wide geographical area with different cultures. The defeat of the Achaemenids by the Macedonians and the subjugation of the foreigners was a turning point in the cultural identity cohesion, in which the Parthians played an important role in its continuation. Sassanid Iranshahr can be considered the result of this evolutionary process.

The Achaemenians were the first government to completely occupy the land that is now called the Iranian Plateau. On the other hand, the religion of Zoroastrianism was popular in the east of the Iranian plateau at a time that is not very clear historically and is probably before the Achaemenid period. The concept of "Arya", which existed in both Achaemenid and Zoroastrian domains, was a common concept of Iranian descendants. There was a cultural identity in the heart of the Persian Empire, which created a sense of belonging in the eyes of the Achaemenid kings, and its geographical and political domain extended from Persia and Media to the eastern lands of the Iranian plateau.

The new period that emerged after the defeat of the Achaemenids came under the expansion of Hellenic culture, which can be examined in the evolution of Iran's identity and ideas. Darius III's defeat by Alexander has usually been studied from the perspective of orientalists and relying on Greek sources, and less attention has been paid to the reaction and attitude of the cultural sphere for whom Darius wrote the Biston inscription in the Iranian language. The attempt of the Parthians to acquire the territory of the Achaemenids is a historical process that was a defining aspect of their politics until the end of the Parthian rule.

With the conquests of Mithradates I and then Mithradates II, the Parthians captured an important part of the lands in the Achaemenid territory. These territorial achievements established the Parthian empire in the Iranian plateau, and the main Iranian-inhabited parts, named after Pars in the Naqsh-Rostam inscription in the tomb of Darius, were protected by the Parthian king.

In addition to conquering the lands belonging to the Achaemenids, the Parthians were trying to consider themselves as the successors of the Achaemenids and trace their ancestry to the Achaemenid Artabanus II. In addition, as the Achaemenid "Emperor", Artabanus II's invasion of Asia Minor and Artabanus II's political claim about Achaemenid heritage can be highlighted, which shows the efforts of the Parthians to acquire the Achaemenid heritage. Therefore, the Parthians' achievements in territorial expansion can be seen as the relative revival of the Achaemenid land, especially in its heart and the Iranian-inhabited areas. The territory was given the official name of Iranshahr by Artabanus I in the 3rd century AD. After the arrival of the Greeks, the cultural territory of the Parthian period was pushed towards internal transformation and greater cohesion in order to preserve its values against another culture (Greece and then Rome). This internal development was linked to the Parthian government, which played an important role in this field. In the Hellenistic period, the desire to return to the Iranian government became the focal point of cultural and religious circles. Two thoughts and images were hidden in the heart of Iranian religious literature, which opposed the Hellenic rule. One is the removal of non-Iranian rulers, and the other is the rule of God-created kingdom.

Despite the attractiveness of Greek culture in the Parthian cultural realm, the most important cultural factors of Parthians can be placed under Iranianism. The Iranian cultural realm became increasingly

important with the emergence of the Iranian government of the Parthians, who were from the Scythians and the Parthians, two other Iranian groups. With Rome becoming a great empire during the Parthian period, Greek culture was gradually reflected in the power of the Roman Empire. And the political power of the Greeks began to decline. The peak period of the Parthian Empire was a time of confrontation with the Roman Empire. This confrontation between the two empires in politics also brought a cultural conflict between them. Among the Romans, the feeling of difference and opposition was expanded from political to cultural fields. The most important manifestation of this situation should be seen in the period of Augustus. The period of Augustus was a period when Rome made an extensive effort to establish its identity. The Roman government needed a common enemy for internal integration: the Parthians. The Romans turned to the past to define themselves and attributed themselves to Greece in this confrontation. With time, the Parthians, after claiming the succession of the Achaemenids against the Seleucids, made this claim against the Romans in a broader level. With this evidence, it is possible to define the prominence of some important elements of Iranian culture in the ancient period in

contrast to the Greek and Roman identity. In this confrontation, on both sides, the distinction from "the other" was the basis of this matter. By examining the evidence that was stated, it can be noted that the idea of Iranshahr belonged to the Kayanians Dynasty. This idea entered a new era during the Achaemenid Empire. The Achaemenians attributed themselves to the Iranian cultural circle but did not necessarily call the land of their empire by the name of Iran. With the first political defeat of the Iranians against the Greeks, the Parthians accelerated the process of becoming Iranian, and this movement led to the creation of a geographical and territorial idea based on the identity of Iranian culture, which appeared in the Sassanid period and was called Iranshahr,

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: The author approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest: None.

Acknowledgements: The author would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

سیر تکامل هویت ایرانی در دوره‌ی اشکانیان در تقابل با هویت یونانی-رومی

امید غیائی^۱

۱- دانش‌آموخته دکتری، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه تهران، شیراز، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
شکست داریوش سوم از اسکندر مقدونی به‌عنوان نخستین شکست سیاسی بزرگ در تاریخ حکومت‌های ایرانی تبار و سپس برآمدن اشکانیان، تأثیر مهمی در برجسته‌تر شدن برخی عناصر هویت ایرانی داشت. با حضور یونانیان در قلمرو هخامنشی، فرهنگ هلنی نیز رو به گسترش نهاد. در این شرایط، حکومت ایرانی‌تبار اشکانی در شرق فلات ایران پدیدار شد و در تقابل با فرهنگ یونانی، به‌مرور به مؤلفه‌های فرهنگی ایرانی توجه کرد. هویت، همواره در برابر یک «دیگری» خودش را نشان می‌دهد. ظهور فرهنگ و حکومت هلنی در حکومتی که ایرانی‌تباران شکل داده بودند، دوگانه‌ای هویتی ایجاد کرد که ویژگی-های فرهنگی، سیاسی و جغرافیایی متفاوتی را شکل داده بود. پژوهش حاضر بر آن است تا با رویکردی تحلیلی به نحوه‌ی بررسی روند تکاملی هویت ایرانی در تقابل با هویت یونانی و رومی، با تکیه بر نقش اشکانیان پرداخته و دستاوردهای مهم هویتی آنان را نشان دهد. هویت ایرانی در دوره‌ی اشکانیان به‌تدریج به سمت ایران‌گرایی بیشتر و طرد عناصر هلنی پیش رفت و در ادامه‌ی آن، در تقابل با فرهنگ رومی قرار گرفت. آن‌ها با برجسته ساختن عناصر هویت ایرانی، خود را در حوزه‌ی فرهنگی-سیاسی متفاوتی نسبت به یونانیان و رومیان تعریف کردند. دوگانه هویتی که ایرانیت را در یکسو، و یونان و روم را در سوی دیگر معنا می‌بخشید.	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۲</p> <p>پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۳</p> <p>صص: ۳۵-۴۸</p> <p>واژگان کلیدی: ایران‌شهر، هخامنشیان، اشکانیان، پارتیان، هویت ایرانی.</p>
<p>استناد: غیائی، امید. (۱۴۰۳). سیر تکامل هویت ایرانی در دوره‌ی اشکانیان در تقابل با هویت یونانی-رومی. <i>نشریه یافته‌های تاریخی</i>، (۱)، ۳۵-۴۸.</p> <p>©نویسندگان </p> <p>ناشر: دانشگاه ارومیه.</p> <p>DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2024.121519</p> <p>DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.1.4.5</p>	

^۱ نویسنده مسئول: امید غیائی، پست الکترونیکی: omid.ghiasi66@gmail.com، تلفن: ۰۹۳۹۸۵۵۸۱۲۷

مقدمه

هویت پاسخی است که ملت‌ها به چپستی خود می‌دهند و مبانی نظری آن به معنی identity در قرون متأخر در جوامع غربی تدوین گشت، اما این بدان معنا نیست که جوامع دیگر دارای هویت نبوده یا از آن آگاهی نداشته‌اند. بر اساس تفسیر کلی نظریه‌های غربی اعتقاد بر این است که امپراتوری‌ها اساس تقسیم‌بندی‌های سیاسی در دوران پیشامدرن هستند و تکوین دولت-ملت‌ها بر اساس نظریات مدرن شکل گرفته است، اما با بررسی تاریخ ایران از دوره‌ی باستان تا آغاز دوره‌ی مدرن و واکاوی تحول مفاهیم و پدیدارها، می‌توان بیان کرد که برخی از عناصر هویت ایرانی در دوره‌ی پیش از پیدایش دولت-ملت‌های مدرن شکل گرفته است. ایران باستان دوره‌ی پیدایش انگاره‌های بنیادینی در تعریف هویت ایرانی است. امپراتوری هخامنشی یک امپراتوری جهانی بود که به دست ایرانی‌تبارها شکل گرفت. علیرغم وجود یک هویت فرهنگی ایرانی در دل این امپراتوری، وجوه مختلف حکومت هخامنشی در پرتو اقوام گوناگون نمود پیدا کرد که نمایانگر یک حوزه‌ی وسیع جغرافیایی با فرهنگ‌های متفاوت بود. شکست هخامنشیان از مقدونیان و تحت انقیاد بیگانگان درآمدن، نقطه‌ی عطفی در انسجام هویتی فرهنگی است که اشکانیان نقشی مهم در تداوم آن داشتند و ایران‌شهر ساسانی را می‌توان برآیند این روند تکاملی دانست. در مورد نقش اشکانیان در هویت ایرانیان در دوره‌ی باستان تاکنون اثری مستقل به نگارش در نیامده است اما جراردو نیولی در کتاب آرمان ایران (۱۳۸۷) و کندی ادی در کتاب آیین شهریاری در شرق (۱۳۸۱) مطالبی در ارتباط با این موضوع دارند که در مقاله‌ی حاضر علیرغم اینکه از نظرات آن‌ها استفاده‌شده، نظری متفاوت ارائه گردیده است.

روش بررسی

تاریخ یکی از مؤلفه‌های هویت‌ساز و هویت‌بخش است. از این رو پژوهش حاضر که با پرسش نقش اشکانیان در هویت ایرانی مواجه بوده، با رویکردی تاریخی با تکیه بر یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم هویتی، یعنی این نکته‌ی مهم که هویت یک گروه از مردم در خلا تعریف‌نشده و پیدایش آن معلول تقابل با "دیگری" است، محور اصلی خود را بر نحوه‌ی تکامل هویت ایرانی در تقابل با هویت یونانی و رومی و همچنین بررسی جغرافیای این هویت در دوره اشکانی قرار داده است. برای واکاوی این موضوع می‌بایست در ابتدا به مفهوم «ایران» در دوره‌ی هخامنشی اشاره کرد.

مفهوم ایران در زمان هخامنشیان

شکل‌گیری ایده‌ی ایران به‌عنوان یک سرزمین، از مقولاتی است که همچنان در نزد محققان و پژوهشگران دارای اختلاف است. با تکیه به کتیبه‌های شاهان هخامنشی، مفهوم ایران را برای آنان باید یک مفهوم فرهنگی دانست که بعد از موقعیت ممتاز پارسی بودن برای آنان واجد اهمیت بوده است. در کتیبه‌های شاهان هخامنشی، مرکزیت امپراتوری با پارس است و این جایگاه برتر به‌طور کامل در بین دیگر اقوام امپراتوری مشهود است. داریوش در کتیبه‌ی بیستون می‌گوید: «من، داریوش، شاه شاهان، شاه پارس، شاه کشورها، پسر ویشتاسپ هخامنشی، نوه‌ی ارشام هخامنشی» (شارپ، ۱۳۸۲: ۳۲). داریوش خود را شاه پارس می‌نامد که شاهی دیگر کشورها را نیز در دست دارد و به عبارتی شاهنشاه یا همان شاه بزرگ شاهان کوچک‌تر است.

نخستین نکته‌ی مهمی که در بازسازی مفهوم «ایران» در دوره‌ی هخامنشی باید بدان توجه نمود، این واقعیت تاریخی است که هخامنشیان نخستین حکومتی بودند که سرزمینی را که امروزه فلات ایران نامیده می‌شود، به‌طور کامل به تصرف خود در آوردند. از سوی دیگر، آیین زردشت در زمانی که به‌صورت تاریخی چندان مشخص نیست و احتمالاً پیش‌تر از هخامنشیان، در شرق فلات ایران رواج یافته بود. برای درک پدیده‌ای به نام «ایران» و افق معنایی آن، باید به پدیدار شدن مفهوم ایران در دو حوزه‌ی اوستایی و هخامنشی توجه کرد. در این باب، نیولی بر این عقیده است که ایده‌ی ایران تا زمان ساسانیان شکل نگرفته بود و هیچ مدرکی دال بر این که هخامنشیان و اشکانیان قلمروشان را پادشاهی آریاییان نام نهاده بودند، در دست نیست. این پژوهشگر بر آن است که اصطلاحات مرتبط با واژه‌های «آریا» و مشتقات آن در نتیجه‌ی فتوحات اسکندر و آشنایی یونانیان با سنت‌های رایج در مناطق شرقی شاهنشاهی هخامنشی در میان آنان رواج پیدا کرد و این عنوان‌ها تنها به مردمان این سرزمین‌ها اطلاق می‌گردید (نیولی، ۱۳۸۷: ۳۱).

نیولی با رد نظرات هرتسفلد در کتاب «ایران در شرق باستان» که سعی نموده بود با تفسیری از مهریشت وجود مفهوم پادشاهی آریاییان را در زمان هخامنشی ثابت کند، می‌گوید: «اگرچه مطمئناً کتیبه‌های هخامنشی از جهت دربرداشتن مفاهیم و اصطلاحات مربوط به سلطنت، چه در رابطه با منبع الهی آن و شخص شاه و القاب سلطنتی و چه در نشان دادن قلمرو تحت سلطه هیچ کمبودی ندارند، اما هیچ نامی برای مشخص کردن یک واحد جغرافیایی و قومی دولت یا پادشاهی در این کتیبه‌ها نیامده است» (نیولی، ۱۳۸۷: ۳۴). نیولی در نتیجه‌گیری خود به کتیبه‌های هخامنشی تکیه کرده است و باید در این نظر با او موافق بود که مشخصاً در این سنگ‌نوشته‌ها قلمرویی مشخص شده به مثابه‌ی آنچه ساسانیان در آثار خود به‌جا نهاده‌اند (در قالب ایران و انیران) نمی‌توان یافت.

در سوی دیگر برخی طرفداران وجود یک پادشاهی آریایی در زمان هخامنشیان و حتی پیش‌تر، بر مفاهیم اوستایی تأکید می‌کنند که می‌توان از آن‌ها نتایجی در باب سرزمین و پادشاهی آریایی به دست داد. در واقع می‌توان عنوان سرزمین آریایی را در اوستا مشاهده نمود. در مهریشت، مهر به عنوان دارنده‌ی دشت‌های فراخ ستایش شده است زیرا به ممالک آریایی خان و مان و آرامش می‌بخشد (مهریشت، ۱۹۲۸: ۱). شاپور شهبازی معتقد است که عنوان «کوی هئوسروه» (کیخسرو) به‌تنهایی دلیل کافی برای وجود یک ملت است که زمانی تشکیل شد که در وحدت سیاسی با سهیم بودن بسیاری از کشورها در یک میراث آریایی مشترک حاصل آمده بود. این ملتی بود که زیر فرمان یک وحدت‌بخش به منزلت یک اتحادیه فرا بالیده بود. استدلال شاپور شهبازی بر این نکته استوار شده که کیخسرو، پادشاه مهم کیانی در اوستا و تاریخ اساطیری ایران به‌عنوان «قهرمان سرزمین‌های آریایی و وحدت-بخش امپراتوری» نامیده شده است (شاپور شهبازی، ۱۳۹۱: ۱۵۷).

مفهوم ایران در دوره‌ی هخامنشی را باید در نسبت هخامنشیان و اوستا بازسازی نمود. حلقه‌ی مشترک در دو حوزه‌ی هخامنشی و اوستایی، اشارات متعدد شاهان هخامنشی و اوستا به کلمه‌ی «آریا» و مشتقات آن است. پیش‌تر اشاره شد که در مهریشت صراحتاً از عنوان سرزمین آریایی نام برده شده است. مفهوم آریایی برای هخامنشیان نیز دارای اهمیت زیادی است. در این باب نیولی می‌نویسد: «اریه برای هخامنشیان اصطلاحی سنتی، فرهنگی و مذهبی بوده است که نشان‌دهنده و حافظ اصالت آن به شمار می‌رفت و یک عنوان اشرافی خاص که نشان‌دهنده‌ی تعلق شخصی به یک حلقه‌ی برتر فرهنگی و سیاسی بود و عامل مذهبی در این میان نقش اصلی را ایفا می‌نمود» (نیولی، ۱۳۸۷: ۴۵). شاپور شهبازی هم می‌نویسد: «پارسیان با وجود سیاست امپراتورانه‌ی خود، در کی قوی از هویت ملی نشان می‌دادند و چنان که دیدیم خود را آریایی نژاد/تبار می‌خواندند» (شاپور شهبازی، ۱۳۹۱: ۱۵۹). این مفهوم فرهنگی در سنگ‌نوشته‌های هخامنشی به‌وضوح قابل‌بازبایی است: «من، داریوش، شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌های بسیار با مردمان گوناگون، شاه در این زمین بزرگ، دور و پهناور، پسر ویشتاسپ، یک هخامنشی، یک پارسی، پسر یک پارسی، یک آریایی از نژاد آریایی» (شارپ، ۱۳۸۲: ۹۳). خشایارشا نیز همین تبارشناسی را در کتیبه‌های خود آورده است (شارپ، ۱۳۸۲: ۱۱۹). ورای تبار و نژاد آریا که شاهان هخامنشی برای خود قائل بوده‌اند، وجود یک مفهوم فرهنگی قوی را می‌توان از بیان داریوش در باب نوشتن کتیبه‌ی بیستون به‌خوبی دریافت: «بخواست اهورامزدا این نبشته را من به زبان آریایی نوشتم و علاوه بر این روی لوح‌هایی از گل و چرم نوشته شد» (شارپ، ۱۳۸۲: ۷۳). این عبارت داریوش دال بر یک محیط فرهنگی است که زبان آریایی در آن رایج است و این نکته مهم که داریوش برخلاف مرکزیتی که در جای دیگری برای پارس قائل است، اما در اینجا از عبارت زبان آریایی استفاده می‌کند و نه زبان پارسی. شواهد زبان‌شناختی نیز این وجود این هویت فرهنگی را روشن‌تر می‌کند. بخش‌های مهم فلات ایران را یک حوزه‌ی زبانی و فرهنگی تشکیل داده بود. زبان‌های پارسی باستان، سکایی، مادی و اوستایی بر اساس مدارک موجود، زبان‌های ایرانی شناخته‌شده در دوره‌ی باستان هستند (ابوالقاسمی، ۱۳۹۰: ۱۴). ارناسکی معتقد است که اشتراک قواعد دستوری و ذخیره‌ی اصلی لغوی و روابط منظم میان دو یا چند زبان طبق قاعده و قانونی معین، فقط ممکن است نتیجه‌ی منشأ مشترک زبان‌های مزبور و انشعاب آن‌ها از یک زبان اصلی مشترک باشد که زبان‌های منشعب قواعد دستوری و هسته‌ی لغوی خویش را از آن نیای اولی به ارث برده باشند (ارناسکی، ۱۳۵۸: ۲۸). زبان‌شناسان سرچشمه‌ی واحدی که تمام زبان‌های ایرانی از آن منشعب می‌گردند را به‌طور قراردادی زبان اصلی مشترک ایرانی می‌نامند. این زبان اصلی ایرانی که در روزگار بسیار قدیم وجود داشته است، پایه و مایه‌ی وحدت تاریخی زبان‌های ایرانی به شمار می‌رود (ارناسکی، ۱۳۵۸: ۲۹). این ویژگی مهم زبانی و فرهنگی بود که قسمت بزرگی از شرق فلات ایران به همراه پارسیان و مادها را در برمی‌گرفت و وجه تشابه میان سنگ‌نوشته‌های هخامنشی و اوستاست.

نکته‌ی اختلاف‌برانگیز در خوانش این حوزه‌ی فرهنگی است که نیولی آن را به‌عنوان یک حوزه‌ی سیاسی-جغرافیایی نمی‌داند و شاپور شهبازی چنین امری را محتمل دانسته است. یکی از مهم‌ترین موانع برای پذیرش وجود پادشاهی آریایی در زمان هخامنشی به‌مثابه آنچه شاپور شهبازی بیان می‌کند را باید عدم تطبیق برخی مفاهیم مهم اوستایی و کیانی با دوره‌ی هخامنشی دانست. یکی از این مفاهیم لقب «کی» است که در سلسله‌ی ایرانی کیانیان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ذبیح‌الله صفا می‌نویسد که محیط استعمال این کلمه (کی/کوی) محققاً ایران شرقی بوده است و شاهان مادی و هخامنشی هرگز در کتیبه‌ها به‌عنوان و لقب کوی خوانده نشده‌اند، بلکه در کل کتیبه‌های هخامنشی، عنوان پادشاه «خشایشی» یا «خشایشی خشایثیانام» است که بعدها به شاه و شاه شاهان (شاهنشاه-شاهنشاه) مبدل شد (صفا، ۱۳۶۳: ۴۹۲)؛ اما برای نتیجه‌گیری دقیق‌تر، تغییر کاملاً محسوسی در بینش سیاسی داریوش اول در دو دوره‌ی زمانی مختلف وجود دارد که نظر نیولی مبنی بر جغرافیایی نبودن این حوزه‌ی فرهنگی را تعدیل می‌کند. این بینش سیاسی را می‌توان از مقایسه ترتیب کشورهای امپراتوری در کتیبه‌ی بیستون که اوایل پادشاهی داریوش نوشته شده با کتیبه‌ی آرامگاه داریوش در نقش رستم که در اواخر عمر وی نگاشته شده است نشان داد. داریوش در بیستون بعد از پارس به ترتیب از سرزمین‌هایی چون عیلام، بابل و آشور، عربستان و مصر نام می‌برد که احتمالاً اهمیت سیاسی بیشتری داشته‌اند، اما در کتیبه‌ی آرامگاه داریوش در نقش رستم، به‌صورت آشکار ترتیب کشورها بعد از پارس و ماد و عیلام، به سمت کشورهای دارای فرهنگ آریایی (شرق فلات ایران) متمایل می‌شود.

داریوش شاه گوید: بخواست اهورامزدا این است کشورهایی که به‌جز پارس بر آن‌ها فرمان راندم، مرا خراج گذاردند، آنچه از سوی من به آن‌ها گفته شد انجام دادند. قانون من است که آن‌ها را نگه داشت. ماد، عیلام، پارت، هرات (آریا)، بلخ، سغد، خوارزم، زرنگ، رخج، سته‌گوش، قندهار، هند، سکاها، هوم‌نوش، سکاها، تیزخود، بابل، آشور، عربستان، مصر، ارمنستان، کاپادوکیه، سارد، یونان، سکاها، آنسوی دریا، مقدونیه، یونانی‌های سپربرسر، لیبی، حبشه، سکا، کاری‌ها (شارپ، ۱۳۸۲: ۸۵).

با جمع‌بندی این شواهد می‌توان نتیجه گرفت که یک هویت فرهنگی در دل امپراتوری پارس وجود داشت که احساس تعلق‌خاطری در نزد شاهان هخامنشی ایجاد می‌کرده است و حوزه‌ی جغرافیایی و سیاسی آن از پارس و ماد تا سرزمین‌های شرق فلات ایران امتداد داشته است.

مفهوم ایران در زمان اشکانیان

تسامح فرهنگی هخامنشیان، تنوع فرهنگی در قلمرو ایشان را در پی داشت. شاهنشاهی هخامنشی چندملیتی و چند قومی بود و چندفرهنگی نیز باقی ماند (بریان، ۱۳۹۱: ۱۴۴۷). دوره‌ی جدیدی که پس از شکست هخامنشیان به وجود آمد در پرتو گسترش فرهنگ هلنی قرار گرفت که این موضوع را می‌توان در تکامل هویت و ایده‌ی ایران موردبررسی قرار داد. شکست داریوش سوم از اسکندر معمولاً از نگاه شرق‌شناسان و با تکیه بر منابع یونانی موردبررسی قرار گرفته است و کمتر به واکنش و نگرش آن حوزه‌ی فرهنگی که داریوش کتیبه‌ی بیستون را برای آنان به زبان آریایی نوشت، پرداخته شده است. احسان یار شاطر می‌نویسد که هیچ گزارشی در دست نیست هنگامی که بنای رفیع دولت هخامنشی فرو ریخت، ایرانیان و مردمی که در روزگاری سرور جهان بودند و یک‌شبه تحت استیلای بیگانگان درآمدند، چه احساسی داشتند و چه قدر در بهت و حیرت فرورفته بودند (یارشاطر، ۱۳۸۷: ۱۹). برای آن که بتوان نقش اشکانیان را در تکامل هویت ایرانی تشریح کرد، باید عامل مهمی را مد نظر قرار داد. سرزمین‌های ایرانی‌تبار در جنگ‌های سرداران اسکندر تابع حکومت سلوکی شدند و علی‌رغم تلاش‌های اسکندر برای ایجاد تشکیل یک طبقه‌ی جدید حاکم از میان ایرانیان و یونانیان، رابطه‌ی میان ایرانی‌تبارها و یونانیان حاکم مبتنی بر پذیرش آزادی‌های محلی مناطق مختلف بود (بریان، ۱۳۹۱: ۱۴۵۹). برای بررسی سیر تکاملی ایده‌ی ایران، عملکرد اشکانیان را در سه بخش موردبررسی قرار می‌دهیم.

قلمرو سرزمینی

تلاش اشکانیان برای به دست آوردن قلمرو سرزمینی هخامنشیان، روندی تاریخی است که تا پایان حکومت اشکانیان وجه مشخص سیاست آنان بوده است. اشکانیان از شرق ایران برخاستند و پس از تسخیر پارت و هیرکانیا، به سمت نواحی غربی فلات ایران روی

آوردند و در زمان مهرداد اول، موفق به تسخیر ماد، بابل و سلوکیه پایتخت اصلی سلوکیان شدند (ولسکی، ۱۳۸۸: ۹۵). مهرداد موفق به فتح دو منطقه‌ی مهم الیمائیس و پارس نیز شد (کالج، ۱۳۸۵: ۲۶). با فتوحات مهرداد، بخش مهمی از سرزمین‌های واقع در قلمرو هخامنشی به تصرف اشکانیان درآمد. این دستاوردهای سرزمینی امپراتوری اشکانی را در فلات ایران تثبیت کرد و عمده‌ترین بخش‌های ایرانی‌نشین که در کتیبه‌ی نقش‌رستم در آرامگاه داریوش پس از نام پارس به ترتیب نام برده شده بود، تحت‌الحمایه شاه پارت قرار گرفت.

اشکانیان علاوه بر فتح سرزمین‌های متعلق به هخامنشیان، در تلاش بودند خود را جانشین هخامنشیان قلمداد کنند و نیای خود را به اردشیر دوم هخامنشی می‌رسانند (فرای، ۱۳۸۶: ۲۹۱). علاوه بر این می‌توان به‌عنوان هخامنشی «شاهنشاه»، تهاجم ارد دوم به آسیای صغیر و ادعای سیاسی اردوان دوم درباره‌ی میراث هخامنشی نیز اشاره کرد که تلاش اشکانیان برای به دست آوردن میراث هخامنشی را نشان می‌دهد (Shaygan, 2011: 41). این طرح اشکانی با آرمان‌های بلند پروازانه‌ی مهرداد دوم و ارد دوم، باعث شد که امپراتوری روم و اشکانیان به‌عنوان دو امپراتوری مهم جهانی روبه‌روی هم قرار گیرند و فرات به‌عنوان مرز تقریبی دو امپراتوری شناخته شود. بخش‌های مهمی از سرزمین تحت تسلط اشکانیان ایرانی‌تباران بودند و بخش‌های دیگری که تحت تسلط ایرانیان بودند نیز با ادامه پیدا کردن حکومت ایرانیان به این نواحی مثل میان‌رودان، به تدریج تحت تأثیر تمدن‌های ایرانی قرار گرفتند. استرابو اشاره‌ی خاصی به حضور فیزیکی ایرانی‌تباران در میان‌رودان دارد. وی بیان می‌کند که در نزدیکی بابل و سلوکیه روستایی بزرگ است که تیسفون خوانده می‌شود. شاهان پارتی زمستان را در این روستا می‌گذرانند و به سبب قدرت پارتیان، تیسفون بیشتر به شهر می‌ماند (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۴). با گذشت زمان و با بزرگ‌تر شدن تیسفون، این شهر ایرانی به‌عنوان مرکز سیاسی اشکانیان و سپس ساسانیان به شمار رفت و برخلاف زمان هخامنشی، یک شهر ایرانی‌تبار در میان‌رودان تشکیل شد. با بررسی این روند می‌توان دستاوردهای اشکانیان در زمینه‌ی وسعت سرزمینی را احیای نسبی سرزمین هخامنشی، به‌خصوص در قلب آن و مناطق ایرانی‌نشین دانست. قلمرویی که در قرن سوم میلادی توسط اردشیر اول بابکان، نام رسمی ایرانشهر را به خود گرفت.

قلمرو فرهنگی

قلمرو فرهنگی عامل مهم دیگری است که نقش بارزی را در تکامل هویت ایرانی داراست. شاهان هخامنشی از عبارت ایرانی چهر (Aria ciça) برای خاستگاه قومی و فرهنگی خود استفاده می‌کردند (شارپ، ۱۳۸۲: ۸۵). سفرنامه‌های چینی که در عصر اشکانیان نوشته شدند تأییدکننده تداوم این حوزه‌ی فرهنگی در دوره‌ی اشکانی است. بر طبق این سفرنامه‌ها در طی مسیری که از شرق به سوی غرب حکومت اشکانیان می‌رود، کشورهای مختلفی هست که مردمانش به زبان‌های مختلفی سخن می‌گویند، اما آداب‌ورسوم آن‌ها تا حد زیادی مشابه و یکسان است و می‌توانند حرف‌های یکدیگر را بفهمند (تائو، ۱۳۹۲: ۱۴۶)؛ بنابراین سفرنامه‌نویسان چینی فرهنگ مشترکی در قلمرو اشکانیان مشاهده نمودند که آن را از فرهنگ‌های دیگر متمایز می‌دانستند.

تقابل هویت خودی با هویت غیر خودی در دوره‌ی اشکانی

شواهدی تاریخی را می‌توان برشمرد که نشان‌دهنده‌ی این واقعیت است که قلمرو فرهنگی دوره‌ی اشکانی بعد از ورود یونانیان، برای حفظ ارزش‌های خود در برابر فرهنگ دیگری (یونان و سپس روم) به‌سوی تحول درونی و انسجام بیشتری سوق داده شد. این تحول درونی با حکومت اشکانی پیوند داشت که با پشتوانه‌ای سیاسی، کارکرد مهمی را در این زمینه ایفا کرد. احمدی معتقد است می‌توان خاستگاه هویت ایرانی را در تقابل با دیگری نشان داد. اگر هویت را به یک تعبیر ساده «شناخت خود با توجه به بنیادهای خاص و شناساندن خود بر اساس آن بنیادها به دیگران» تعریف کنیم، می‌توان نگرش ایرانیان به هویت خود و معرفی آن به دیگران و نیز شناخت دیگران از هویت ایرانی را در گستره‌ی تاریخی درک کرد (احمدی، ۱۳۸۲: ۲۴). برای تشریح کارکرد تقابل هویت حوزه‌ی مهم فرهنگی یادشده با یک «دیگری» متفاوت در دوره‌ی اشکانیان، سه عامل را بررسی می‌کنیم:

ادبیات پیشگویانه

نخستین علائم انسجام فرهنگ ایرانی‌تبارها در تقابل با دنیای یونانی را می‌توان در واکنش‌ها به سقوط امپراتوری هخامنشی دید. در دوره‌ی هلنی، آرزوی بازگشت یک حکومت ایرانی نقطه‌ی کانونی محافل فرهنگی و دینی قرار گرفت. در بطن ادبیات مذهبی ایران که جنبه‌ی مخالفت با سلطه‌ی هلنی دارد، دو اندیشه و تصویر نهفته است؛ یکی برافتادن حاکمان وقت و دیگر فترت در پادشاهی خدا آفریده. نمونه‌ای از این اندیشه‌ها را می‌توان در مجموعه‌ی اعتراض‌آمیز جذابی به نام پیشگوی‌های سیبولایی یافت

(کندی، ۱۳۸۱: ۸). نکته‌ی مهمی که در پیش‌گویی‌های سیبولایی مورد تأکید قرار گرفته، از بین رفتن حکومت اسکندر است. این امر را می‌توان در ارداویراف‌نامه که در زمان ساسانیان نوشته شده است نیز مشاهده کرد (اردویراف‌نامه، ۱۳۹۱: فرگرد ۱). در تاریخ رسمی که اواخر ساسانی برای ایرانشهر آنان به وجود آمد، هر چند خاطره‌ی هخامنشیان در زیر سایه‌ی حکومت کیانیان قرار گرفت، اما از حمله‌ی اسکندر به ایران و برافتادن حکومت ایرانیان، به‌عنوان یک رویداد مهم و شوم نام برده شد. اهمیت تسخیر ایران به دست اسکندر در ادبیات پهلوی را باید در تکامل ایده‌ی ایران بعد از برقراری حکومت یونانیان و در همین پیشگویی‌ها جستجو کرد. پیشگویی‌های سیبولایی واقعیت‌پادشاهی اسکندر را در سراسر آسیا قبول می‌کند، ولی مرگ زودرس او را به دست جانشینان شرقی هخامنشیان به خاطر ستم‌کاری و بی‌عدالتی اعلام می‌دارد (کندی، ۱۳۸۱: ۹). یارشاطر موضوع آمدن یک نجات‌بخش و منجی را به همین دوران نسبت می‌دهد (یارشاطر، ۱۳۸۷: ۲۷). وی بر این عقیده است که اثر به‌جامانده‌ی عمده از این نوع ادبیات یعنی زندوهم‌ن‌یسن، خاستگاه اوستایی دارد که تاریخ آن به‌پیش از فرمانروایی پارتیان می‌رسد (یارشاطر، ۱۳۸۷: ۲۷) در زندوهم‌ن‌یسن (بهمن‌یشت) که هم‌پرسه‌ای میان اهورامزدا و زردشت است، از دوره‌های رواج آیین بهی سخن رفته است که در مقطعی با فرمانروایی دیوان ژولیده‌موی از تخمه‌ی خشم به بیدادگری تبدیل می‌شود. برای پایان بخشیدن به این وضعیت است که آمدن نجات‌دهنده‌ای وعده داده می‌شود (زند و هم‌ن‌یسن، ۲۵۳۷: ۳۰ و ۳۱). ویژگی عمده‌ی چنین رساله‌هایی تأکید بر آشوب و بی‌نظمی در زمان تسلط بیگانگان و آرزوی بازگشت حکومت‌های ایرانی‌تبار بود. بخشی از کتاب دانیال از عهد عتیق، به نام پیشگویی گشتاسپ نیز با بهمن‌یشت شباهت فراوانی در این زمینه دارد که عوامل فرهنگی ضدبیگانگان را برجسته می‌کند. کندی معتقد است که رساله‌های بهمن‌یشت و پیشگویی‌های گشتاسپ متضمن اندیشه‌هایی چنان همانند هستند که اگر بهمن‌یشت خود اثری از دوره‌ی پیش از ساسانیان نباشد، بلاشک از رساله‌ی پیش‌گویی‌های گشتاسپ که متعلق به دوره‌ی پیش از ساسانی است متأثر شده است. این تشابهات و همانندی‌ها عبارت‌اند از: تباهی و احیای شاهنشاهی جهانی ایران، جنگ برای بیرون راندن بیگانگان، سترون گشتن زمین در دوره‌ی تسلط اجانب (کندی، ۱۳۸۱: ۱۵). شباهت این پیش‌گویی‌ها با داستان اساطیری ضحاک و فریدون نیز جالب‌توجه است. ضحاک نیز یک بیگانه نامیده شده که بعد از ناسپاسی نسبت به یزدان و گسستن فرّ از جمشید، به ایرانشهر تاخت. با مرگ جمشید ویرانی و تباهی بر سر ایرانیان فرود آمد. فردوسی در شاهنامه این وضعیت آشوب را با به قدرت رسیدن ضحاک به نظم درآورده است:

پراگنده شد کام دیوانگان	نهان گشت کردار فرزندگان
نهان راستی آشکارا گزند	هنرخواه شد جادویی ارجمند
بنیکی نرفتی سخن جز به راز	شده بر بدی دست دیوان دراز

(فردوسی، ۱۳۹۶: ۲۹/۱)

شرایط مناطقی که دارای فرهنگ غیرایرانی بود تا حدی متفاوت از بخش‌های دارای فرهنگ ایرانی بود. در این مناطق، تنها یک حکومت جای حکومت دیگری بر سر کار آمده بود. بریان می‌نویسد در بابل رهبران محلی در شرایطی قرار گرفتند که اتخاذ تصمیم آسان بود. مذاکره با دشمنی پیروز برای حفظ موقعیت برتر خود در جامعه‌ی خویش (بریان، ۱۳۹۱: ۴۴۸). در مناطق ایرانی‌نشین برخلاف مناطق دیگر، باوجود پذیرفتن ابتدایی حکومت یونانیان، کوششی برای حفظ ارزش‌های پیشین و به دست گرفتن دوباره‌ی قدرت سیاسی به‌صورت خواسته‌ای مهم وجود داشت که نه‌تنها در ادبیات دینی که در بعضی از رویکردهای سیاسی آنان نیز مشاهده می‌شد. پشت سکه‌های ودفرداد اول، شاه سلسله محلی پارس برای نخستین بار نماد خورنه (فرّه) به همان شکل که شاهان هخامنشی به کار می‌بردند، ظاهر شده است (ویسهوفر، ۱۳۹۲: ۷۳). پارس به‌عنوان مرکز مهم فرهنگ ایرانی، به‌صورت عمده دو عامل احیای شاهنشاهی هخامنشی و حفظ ارزش‌های خودی را ادامه داد که هر دو این عوامل در کنار هم به افزایش ایرانی‌گرایی و رشد آیین زردشتی یاری رساند. این عوامل در کنار روند ایرانی‌گرایی اشکانیان بعدها منجر به ایجاد حکومت ساسانی شد.

تقابل ایران اشکانی با فرهنگ یونانی

علی‌رغم جذابیت‌های فرهنگ یونانی برای قلمرو فرهنگی ایران اشکانی، بیشترین مؤلفه‌های مهم فرهنگی اشکانیان را می‌توان در ذیل ایرانی‌گری جای داد. قلمرو فرهنگی ایرانی با ظهور حکومت ایرانی‌تبار اشکانی که از ساکها و پارت‌ها - دو قوم دیگر ایرانی -

بودند اهمیت روزافزونی پیدا کرد. نخستین نشانه‌های تقابل با فرهنگ یونانی در سکه‌های اشک اول دیده می‌شود. ولسکی ایران‌گرایی را ویژگی مهم این سکه‌ها می‌داند (ولسکی، ۱۳۸۸: ۸۳-۸۲). سکه‌های پیدا شده در شمال رود اترک که احتمالاً در نسا ضرب شده‌اند، اشک را به شکل یک جنگجوی سکایی با کمانی در دست و کلاه بی‌لبه‌ی مشهور به «ساتراپال» طبق رسم آن روز ایران بر سر نشان می‌دهند. نوشته‌های روی سکه‌ها به دو زبان و دو خط متفاوت است. ولسکی معتقد است این که نوشته‌های سکه‌های دو شاه اشکانی اولیه به زبان و خط آرامی است، نشان می‌دهد که خواسته‌اند رسم رایج در زمان هخامنشیان را که این زبان در قلمرو آن‌ها به‌عنوان زبان اداری مرسوم بوده، ادامه دهند (ولسکی، ۱۳۸۸: ۸۳-۸۲). توجه اشکانیان اولیه به هخامنشیان، حکایت از علاقه‌ی آنان به یک حکومت برخاسته از آیین‌های بومی ایرانی است.

از دوره‌ی مهرداد اول، صفت «فیل‌هَلن» بر روی سکه‌های اشکانی بکار رفت. این صفت را عموماً به معنای یونانی‌دوست در نظر می‌گیرند. ولسکی بکار بردن این صفت را سیاسی و ظاهری می‌داند و می‌نویسد که فیل‌هَلن بیشتر گواه مهارت سیاسی شاهان پارت بود (ولسکی، ۱۳۸۸: ۷۶). در دوره‌ی مهرداد اول و با توجه به این امر که یونانیان هنوز جمعیت قابل توجهی در سلوکیه بودند، مهرداد به احتمال زیاد برای جلب نظر آنان از این لقب استفاده کرد، اما در اواخر حکومت اشکانی و با ادامه‌ی روند ایران‌گرایی این لقب از روی سکه‌های پادشاهان حذف شد (سرخوش کرتیس، ۱۳۹۲: ۳۸). برداشتی دیگر از معنای فیل‌هَلن، ارتباط آن با فرهنگ یونانی را کمرنگ می‌سازد. در این معنا، فیل‌هَلن با ایزد مهر ارتباط می‌یابد. حتی پیش از دوره عصر هخامنشی مهر در ایران ستایش می‌شد. با توجه به اینکه مهر خدای خورشید بود و یونانیان خورشید را هلیوس می‌نامیدند، دور نیست که از فیل‌هَلن معنی دوستدار مهر یا دوستدار خورشید مستفاد می‌شده است. استرابو در معرفی ماساژت‌ها که به‌احتمال زیاد بخشی از سکاها بودند به اهمیت خورشید در نزد آنان اشاره دارد (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۴). از این منظر حذف صفت فیل‌هَلن را می‌توان با تکامل و غلبه‌ی آیین زردشتی بعدی مرتبط دانست.

روند ایران‌گرایی تدریجی حکومت اشکانی در موارد مهم فرهنگی دیگر نیز قابل مشاهده است. از دوره‌ی بلاش اول، خط پهلوی نیز در جوار خط یونانی بر روی سکه‌ها به کار رفت و از زمان مهرداد ششم معاصر تراژان، برتری با خط پهلوی شد (گوتشمید، ۱۳۸۲: ۱۴۹). باید اذعان کرد که برخی عناصر فرهنگ یونانی در عصر اشکانی مورد توجه قرار گرفت که از جمله می‌توان به معماری و نمایش‌های یونانی اشاره کرد، اما این عناصر به تدریج یا در عناصر فرهنگی ایرانی جذب و یا به‌طور کامل طرد شدند (بهار، ۱۳۸۷: ۹۳). سیر کلی حکومت اشکانی، از آغاز، نوعی روند طرد فرهنگ هلنی را نشان می‌دهد که به تدریج دستاوردهای آن فزونی یافت. توسل به گذشته هخامنشی و میراث زردشتی دو عامل مهم تکامل مفهوم ایران در دوره‌ی اشکانی است. توسل به هخامنشیان در دو بُعد قلمرو سرزمینی و فرهنگی نمود یافت و آیین زردشتی در بُعد فرهنگی کارکرد گسترده‌ای یافت. با توجه به خاستگاه اشکانیان اولیه که محل رواج آیین زردشتی در عهد کیانیان بوده است، شواهدی از نفوذ این آیین در نزد آنان به چشم می‌خورد. سفالینه‌های نسا که پایتخت اشکانیان اولیه بود، بر این نکته صحنه می‌گذارد:

تصاویر این سفالینه‌ها عبارت‌اند از تحویل شراب و اجناس دیگر به انبار شاهی که احتمالاً درآمدی بود که صرف نگهداری «آتشکده‌های مشهور» برای آموزش ارواح پادشاهان نخستین اشکانی می‌گردید. نام‌های اشخاص (نظیر اهورمزیک، آرتَه‌وهیسته، فَرَنبَغ، دینمزدک) و اماکن و نیز استفاده‌ی تردیدناپذیر از گاهشماری زردشتی (ماه‌ها و اسامی روزهای اوستایی) گواه آن است که مردم و شاهان اشکانی آنان، آیین زردشتی می‌ورزیدند و این شواهد حکایت از آن دارد که پارتیان اصرار داشتند به‌جای به کار بردن گاهشماری و نوشتار یونانی گاهشماری و الفبای دینی و سنتی خود را نگه دارند (یارشاطر، ۱۳۸۷: ۲۹).

این سفالینه‌ها علاقه به آیین‌های کهن ایرانی در نزد اشکانیان را به‌خوبی نمایان می‌سازد. در روایات ملی ایرانی نیز، بلاش شاه اشکانی به‌عنوان گردآورنده‌ی اوستا مشهور است. در تفسیر بعدی بهمن‌یشت که احتمالاً در زمان خسرو انوشیروان صورت گرفته، نام بلاش اشکانی به‌عنوان حامی دین زردشت نمایان است (زند و هومن‌یسن، ۲۵۳۷: ۳۷). بومی‌گرایی تدریجی اشکانیان که بر دو عامل یادشده استوار بود، منجر به حفظ ارزش‌های فرهنگ ایرانی در برابر فرهنگ یونانی گردید و این فرهنگ با حمایت شاهان اشکانی شکل انسجام یافته‌تری نسبت به موجودیت خود در دوره‌ی هخامنشی به دست آورد.

تقابل اشکانیان با هویت رومی

با تبدیل شدن روم به یک امپراتوری بزرگ در زمان اشکانیان، فرهنگ یونانی رفته‌رفته در قدرت امپراتوری روم نمود یافته و قدرت سیاسی یونانیان روبه‌زوال رفت. دوره‌ی اوج امپراتوری اشکانی، عهد تقابل با امپراتوری روم است. این تقابل دو امپراتوری در میدان سیاست، تقابل فرهنگی آن دو را نیز به همراه داشت. پلوتارک از زبان سورنا پس از شکست کراسوس، اشکانیان را در تقابل با فرهنگ رومی نشان می‌دهد. بر طبق روایت پلوتارک، سورنا رومیان را به نقض مکرر پیمان متهم کرده بود. (پلوتارک، ۱۳۴۶: ۳/۸۹). سورنا با تذکر به نقض پیمان رومیان، اهمیت نگه‌داشتن پیمان در فرهنگ ایرانی را یادآور شده و ایرانیان را از رومیان متمایز نموده بود. در مهریشت تأکید شده است: «کسی که دروغ گوید و پیمان شکند ویران‌کننده‌ی کشور و راستی است و نباید پیمان‌شکنی کرد، خواه با یک مزدیسنا و خواه با یک دیویسنا» (مهریشت، ۱۹۲۸: ۱).

در میان رومیان نیز احساس تفاوت و تقابل از میدان سیاست به میدان فرهنگی بسط داده شد. مهم‌ترین نمود این وضع را باید در دوره‌ی اوگوستوس دانست. رومیان پس از کشته شدن کراسوس درفش‌ها و افسران بسیاری را از دست دادند که برای امپراتوری روم شرم‌آور بود. لشکرکشی ناموفق مارک‌آنتونی نیز بر این شرم افزود. زمانی که اوگوستوس در مذاکره با فرهاد چهارم توانست درفش‌های لژیون‌های رومی و افسران را بازپس بگیرد، این واقعه به‌صورت یک رویداد بسیار مهم در میان رومیان درآمد:

تصویرسازی‌ها در سراسر قلمرو امپراتوری روم، این توافق و سازش با پارتیان را همچون پیروزی نهایی غرب رومی بر شرق و یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای سیاست خارجی اوگوستوس معرفی و تبلیغ می‌کردند. شاعران درباری اوگوستوس حتی ابعادی کیهانی برای آن قائل شدند. آن‌ها این توافق و سازش پارتی‌ها را همچون پیش‌شرطی ضروری برای آغاز عصر زرین که توسط اوگوستوس در ۱۷ ق م اعلام شده بود، تفسیر کردند. در نتیجه شاهنشاهی پارت و بعدها شاهنشاهی ساسانی بود که تنها ابرقدرت دیگر (دشمن) پس از روم را تشکیل می‌داد و با همین عنوان مشاهده و شناخته می‌شد (اشنایدر، ۱۳۹۲: ۹۱).

دوره‌ی اوگوستوس دوره‌ای بود که روم برای تثبیت هویت خود تلاش گسترده‌ای به انجام رسانید. اشنایدر این تلاش را در جهت همگرایی اقوام امپراتوری روم می‌داند. حکومت روم برای همگرایی داخلی به یک دشمن مشترک که همان اشکانیان بودند، نیاز داشت. رومیان در این تقابل، برای تعریف خود به گذشته روی آوردند و خود را به یونان منتسب کردند. یک مورد برجسته در بزرگ‌نمایی و تأکید بصری بر این مکتب عقیدتی انتساب روم به یونان، صحنه‌ی نمایش بزرگ یک نبرد دریایی بود که در سال ۲ ق م نمایش داده شد. علاوه بر تعداد نامشخصی پاروزن، حدود سه هزار سرباز مجبور شدند واقعه‌ی پیروزی نیروی دریایی آن بر ناوگان پارسی (که در واقع بیشتر کشتی‌هایش فینیقی بودند) را در سالامیس در سال ۴۸۰ ق م نمایش دهند. این ذهنیت در تصویرسازی و پیکرتراشی رومیان نیز تأثیر گذاشت. علاوه بر آن پس از تثبیت معیاری مشخص توسط سیسرون، شاعران عصر اوگوستوس معمولاً برای اشاره به پارتیان از اسم نیاکان تاریخی‌شان مادها، پارس‌ها یا هخامنشیان استفاده می‌کردند (اشنایدر، ۱۳۹۲: ۱۱۱).

این تقابل فرهنگی اشکانیان و رومیان، تقابل پیشینی هخامنشیان و یونانیان را به کارزار فرهنگی-سیاسی آنان وارد کرد. با گذشت زمان، اشکانیان پس از ادعای جانشینی هخامنشیان در قبال سلوکیان، این بار در سطح وسیع‌تری این ادعا را در برابر رومیان مطرح کردند. تاسیتوس از نامه‌ی مغرورانه‌ی اردوان دوم به تیبریوس، امپراتور روم، یاد کرده است. اردوان دوم در این نامه برقراری دوباره‌ی مرزهای باستانی بین پارسیان و مقدونیان را خواستار شده بود و خود را مالک کشورهای تحت مالکیت کوروش و اسکندر در گذشته دانسته بود (Tacitus, 2010, VI 31). در تهاجم بزرگ اردوان دوم به آسیای صغیر نیز که برعلیه رومیان بود، یهودیان اشکانیان را یاری دادند و آنان را جانشینان هخامنشیان برشمردند (کالج، ۱۳۸۵: ۳۹). دیاکونوف نیز می‌نویسد که سوریه و فلسطین و به تقریب سراسر آسیای صغیر به دست پارتیان افتاد و یا تحت نفوذ آنان قرار گرفت (دیاکونوف، ۱۳۵۱: ۳۹). این پیوند سیاسی-فرهنگی اشکانیان با هخامنشیان، نقش حوزه‌ی فرهنگی ایرانیان در امپراتوری هخامنشی را بازنمایی می‌کند که در تقابل با هویت یونانی و رومی از سطح یک امپراتوری به شکل جهانی، به سمت امپراتوری ایرانی پیش می‌رود. رحیم شایگان این تکامل هویت ایرانی را مقدم بر زمان ساسانیان می‌داند. به عقیده‌ی وی بین آنچه تاسیتوس درباره‌ی اردوان دوم گزارش کرده و آنچه هردویان و آمیانوس مارکلینوس درباره‌ی اردشیر و شاپور دوم گزارش می‌دهند، یک تداوم سیاسی مشاهده می‌شود و آن نسبت

دادن خود به یک حلقه‌ی مشترک است؛ به عبارت دیگر ابتدا اشکانیان بودند که سنت‌های هخامنشی را زنده نگه داشتند و این امر توسط ساسانیان نیز دنبال شد (Shaygan, 2011: 40).

با این شواهد می‌توان برجسته شدن برخی از عناصر مهم فرهنگ ایرانی در دوره‌ی باستان را در تقابل با هویت یونانی و رومی تعریف کرد. در این تقابل در هر دو سو، وجه تمایز از «دیگری»، مبنای این امر قرار گرفت. در ایران هخامنشی هر چند ایرانی‌تباران از جایگاه مهمی برخوردار بودند، اما به دلیل وسعت بسیار زیاد امپراتوری، هویت ایرانی نمود یک حوزه‌ی فرهنگی در کنار فرهنگ‌های دیگر بود. جنگ‌های یونانیان و پارسیان تا پیش از اسکندر همگی در بیرون از مرزهای هخامنشیان انجام گرفت و حتی شکست‌هایی که گاه یونانیان بر ارتش هخامنشی وارد کردند، ثبات امپراتوری هخامنشی را تهدید نکرده بود. با غلبه‌ی اسکندر بر ایران، این وضعیت دگرگونه شد و هویت ایرانیان به سمت حفظ ارزش‌های سنتی و آیینی سوق پیدا کرد. در جهان یونانی-رومی نیز به تدریج یک هویت فرهنگی متفاوت از خود تعریف شد که با توجه به قدرت و وسعت امپراتوری‌های هخامنشی، اشکانی و ساسانی این «دیگری» به آنان اطلاق شد. با توجه به این نکته که یونانیان غیر از خود را بربر می‌خواندند، تصورات و ذهنیت‌های این‌چنینی در مورد ایرانیان را در نزد آنان بر این اساس باید تفسیر کرد. در ایران این هویت در راه تکامل خود به ایده‌ی ایران‌شهر ساسانی که یک هویت سیاسی، سرزمینی و فرهنگی بود منتهی شد و در طرف مقابل، دوقطبی شرق و غرب شکل گرفت که غرب نماد تمدن اصیل‌تر و شرقی که ایرانیان در آن جای گرفتند نیز به‌عنوان هویتی که نسبت به غربیان از تمدن دورتر بود شناخته شد. چنین انگاره‌ای در تاریخ کشورهای اروپایی در دوره‌ی بعد نیز ادامه یافت که می‌توان به‌عنوان نمونه از کتاب «نامه‌های ایرانی» مونتسکیو نام برد که بر پایه‌ی همین ذهنیت شکل گرفته در جهان یونانی-رومی نسبت به ایرانیان نوشته شده است.

ایده‌ی سرزمینی ایران

در مورد نام ایران در دوره‌ی اشکانیان اختلاف نظر وجود دارد. دشوار است که بتوان کلمه ایران را در متون دوره‌ی اشکانی یافت؛ اما احتمال وجود آن را نیز نمی‌توان رد کرد. کالج می‌نویسد: «هخامنشیان خویشتن را آریایی می‌نامیدند و جانشینان پارتیان در ایران نیز کشور خود را ایران‌شهر می‌خواندند که به معنی سرزمین آریاست. شاید پارتیان هم‌چنین رسمی و اصطلاحاتی داشته‌اند» (کالج، ۱۳۸۵: ۱۵۱). بهار نیز می‌نویسد: «هخامنشیان مردم فارس و ظاهراً مردم سرزمین‌های ایرانی نشین ماد و پارت را ایرانی می‌دانستند و ساسانیان نیز کشور خود را ایران یا ایران‌شهر می‌نامیده‌اند؛ بنابراین می‌توان احتمال داد که اشکانیان نیز کشور خود را ایران یا ایران‌شهر می‌نامیده‌اند» (بهار، ۱۳۸۷: ۷۹). برای تحلیل این موضوع می‌توان به یک اثر برجسته‌ی بازمانده از عصر اشکانی یعنی «ایات‌گار زیربان» رجوع کرد (ماهیارنوبی، ۱۳۷۴: ۷). این اثر واژه‌ی ایران‌شهر به‌عنوان یک کشور را دارا است. «از ایشان بیدرفش (=ویدرفش) جادو نامخواست هزاران با دو بیور سپاه گزیده به پسپانی (سفارت) به ایران‌شهر آید» (یادگار زیربان، ۱۳۷۴: ۴۵). نام ایران‌شهر در این متن را که نمود یک کشور است، باید با توجه به دو نکته در نظر گرفت. اول اینکه این متن در زمان ساسانیان تدوین شده و قاعدتاً تحت تأثیر ایدئولوژی آنان است، دوم این که با توجه به مشخص نبودن دقیق جغرافیای ایران‌شهر یاد شده، در نهایت می‌توان آن در قالب تاریخ کیانیان و اساطیر ایران دید که می‌توان آن را در حکم یک ایده برای نام سرزمین امپراتوری اشکانی و سپس ساسانی دانست.

نکته‌ی مهم دیگری که این نظر را تقویت می‌کند را باید در جغرافیای استرابو جستجو کرد. استرابو در این کتاب در شرح کشورهای آسیا به جغرافیای سرزمینی موسوم به آریانا در شرق فلات ایران می‌پردازد (استرابو، ۱۳۸۲: ۱۵-۲-۱) درباره‌ی آریانا اراتوستین نیز می‌نویسد: «آریانا در مشرق محدود است به رود سند. در جنوب به دریای بزرگ، در شمال با کوهستان پاروپامیزادی (هندوکش) و دنباله‌های آن تا حوالی دروازه‌های دریای کاسپین، نواحی غربی آن مطابق است با همان مرزهایی که پارتیا را از ماد جدا می‌سازد و کرمانیا را از پارس و پرتیکان‌ها» (استرابو، ۱۳۸۲: ۱۵-۲-۸). مشخص است که منابع یونانی از آریانا سرزمینی به مثابه آنچه ساسانیان به امپراتوری خود نسبت دادند نام نمی‌برند و وصف آنان سرزمینی در شرق فلات ایران را در برمی‌گیرد که می‌توان احتمال داد همان مرکز کیانیان در تاریخ سنتی ایران باشد. نیولی بر همین اساس هویت آریانا را در دوره‌ی اشکانی هویت قومی و فرهنگی می‌نامد. به عقیده وی نام آریانا به مردمانی که ایرانی صحبت می‌کردند و خود را آریا می‌نامیدند و آن مردمانی که بخشی از پارس‌ها و مادها و هم‌چنین باکترین‌ها و سغدی‌ها را در شمال تشکیل می‌دادند، اطلاق می‌شده است (نیولی، ۱۳۸۷: ۱۱۳). شاپور شهبازی نیز در باب نظرات نویسندگان یونانی درباره‌ی نام آریانا معتقد است که اگر در آنجا پیشینه‌ی ایرانی وجود نمی‌داشت،

این نام جغرافیایی را یونانیان پس از دوره‌ی هخامنشی نمی‌توانستند از خود درآورند. فقط یک نام «آریانام خَسَرَم» ایرانی که از قبل در لقب کیخسرو نهفته بود می‌توانست مفهوم یک منطقه‌ی خاص حکومت آریایی، در غرب از ناحیه‌ی سند تا برسد به بخش‌هایی از پارس و ماد را پدید آورده باشد» (شاپور شهبازی، ۱۳۹۱: ۱۶). باید به این نکته توجه داشت که حوزه‌ی فرهنگ ایرانی در هر دو دوره هخامنشی و اشکانی وجود داشت، آنچه اهمیت دارد اطلاق نام ایرانشهر به بخش وسیعتری است که به‌طور نمونه می‌توان از تیسفون در ساحل دجله نام برد که به‌مرور در جغرافیای ایرانشهر قرار گرفت. نیولی نیز می‌نویسد باید پذیرفت طی دو سده‌ی آخر دوره‌ی پارتیان یک پدیده‌ی احیای اندیشه‌ی ایرانی رشد کرد که رفته‌رفته توسعه یافت تا جایی که در دوره‌ی ساسانی کاملاً شکل منسجمی یافت (نیولی، ۱۳۸۷: ۱۵۴).

با بررسی شواهدی که بیان شد، می‌توان بیان کرد که ایده‌ی ایرانشهر به دوره‌ی کیانیان تعلق داشته است. این ایده در زمان شاهنشاهی هخامنشی وارد دوره‌ی جدیدی شد. هخامنشیان خود را به حلقه‌ی فرهنگی آریایی نسبت می‌دادند، اما سرزمین امپراتوری خود را لزوماً به نام ایران نخوانده‌اند. با اولین شکست سیاسی ایرانیان از یونانیان، مقوله‌ی هویت شکل منسجم‌تری به خود گرفت و اشکانیان با توجه به خاستگاه شرقی آنان در فلات ایران، روند ایرانی شدن را سرعت بخشیدند و این حرکت منجر به خلق یک ایده‌ی جغرافیایی و سرزمینی به نام ایرانشهر، با تکیه بر هویت فرهنگ ایرانی‌تباران گردید که در دوره‌ی ساسانی نمایان شد. این هویت با یکی از امکانات آن عصر یعنی حماسه‌سرایی در میان مردم بسط داده شد. به‌طوری‌که در دوره‌ی ساسانی حماسه‌های ایرانی با توجه به جغرافیای ایرانشهر ساسانی فهمیده می‌شد: «اگرچه داستان رستم اصلاً و واقعاً از داستان‌های پهلوانی ایرانیان مشرق بود، اما باین‌حال در صدر اسلام در مغرب ایران نیز شهرتی داشت و نصر بن الحارث از رجال صدر اسلام، داستان جنگ این پهلوان را با اسفندیار در سرزمین فرات آموخت و چون به مکه بازگشت آن را برای هم‌وطنان خود روایت کرد» (صفا، ۱۳۶۳: ۵۶۵). با این رویکرد، بایستی هویت ایرانیان در دوره‌ی باستان را با توجه به جهان‌بینی پادشاهان و گسترش آن از طریق حماسه‌سرایی مدنظر قرار داد. این ایده‌ی سرزمینی-فرهنگی یکی از مشخصه‌های مهم تداوم فرهنگی ایرانیان در دو دوره‌ی قبل و بعد از اسلام بود.

نتیجه‌گیری

بر پایه‌ی آنچه بیان شد تکامل هویت ایرانی در دوره‌ی اشکانیان را بایست در پرتو دو میراث هخامنشی و زردشتی تفسیر نمود. تلاش اشکانیان برای توسل به این دو حوزه‌ی فرهنگ ایرانی که همپوشانی‌هایی نیز با یکدیگر داشتند، آنان را در جدالی فرهنگی-سیاسی با یونانیان و سپس رومیان قرار داد. مفهوم تقابل با یک «دیگری» در حوزه‌های فرهنگی و سیاسی، عامل مهمی بود که سبب گردید هویت ایرانی از یک هویت تباری در دوره‌ی هخامنشی به هویتی منسجم‌تر و شکل یافته‌تر در دوره‌ی اشکانیان تکامل یابد.

واکاوی روند ایران‌گرایی اشکانیان ما را در تقویت این فرضیه یاری می‌رساند که هویت ایرانی در چهارچوب فهم خویشتن ایرانی، به‌طور کامل زاییده‌ی دوران مدرن نیست. عامل مهمی که در دوره اشکانی، نقش اصلی را در بسط و عمومیت این عنصر هویتی بر عهده داشت، حماسه‌سرایی و تذکر سنت بود. نظراتی که هویت ملی ایرانی را به‌طور کامل معلول مدرنیته می‌دانند، این نکته‌ی مهم را نادیده می‌گیرند که در چهارچوب جهان قدیم، امکانی به نام حماسه‌سرایی در فهم هویت ایرانی در سده‌های متمادی تأثیرگذار بوده است و بازپرداخت‌های نوآیین از سنت ایرانی را بر عهده داشته است. اشکانیان دوره‌ی مهمی در تکوین این عنصر هویتی بود که انتقال میراث ایرانیان به دوره‌ی ساسانی را امکان‌پذیر کرد. برای تعیین میزان اثرگذاری و محدوده‌ی فهم هویت ایرانی در دوره‌ی باستان، به پژوهش‌های کارکردگرایانه نیاز است تا بتوان خوانشی صحیح از تاریخ هویت ایرانی عرضه کرد.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۹۰). تاریخ زبان فارسی، چاپ یازدهم، انتشارات سمت، تهران.
 ارداویرافنامه. (۱۳۹۱). پیشگفتار، ترجمه‌ی فارسی، متن پهلوی و واژه‌نامه از رحیم عقیقی، چاپ سوم، انتشارات توس، تهران.
 ارانسکی، یوسیف میخائیلوویچ. (۱۳۵۸). مقدمه فقه اللغة ایرانی، ترجمه‌ی کریم کشاورز، چاپ اول، انتشارات پیام، تهران.
 استرابو. (۱۳۸۲). جغرافیا، ترجمه‌ی همایون صنعتی‌زاده، چاپ اول، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران.

- اشنایدر، رلف میخاییل. (۱۳۹۲). دوست و دشمن: مشرق زمین در روم، در: شاهنشاهی اشکانیان، ویراسته وستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، ترجمه‌ی مانی صالح علامه، چاپ اول، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
- بریان، پی‌یر. (۱۳۹۱). تاریخ هخامنشیان دانشگاه خرونینگن، جلد دهم، دو بخش، ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر، چاپ اول، انتشارات توس، تهران.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۷). از اسطوره تا تاریخ، چاپ ششم، نشر چشمه، تهران.
- پلوتارک. (۱۳۴۶). حیات مردان نامی، ترجمه‌ی رضا مشایخی، جلد سوم، چاپ دوم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
- تائو، وانگ. (۱۳۹۲). پارت در چین: بازبینی اسناد تاریخی، در: شاهنشاهی اشکانیان، ویراسته وستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، ترجمه‌ی مانی صالح علامه، چاپ اول، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
- دیاکونوف، میخاییل میخائیلوویچ. (۱۳۵۱). اشکانیان، ترجمه‌ی کریم کشاورز، چاپ دوم، انتشارات پیام، تهران.
- زندوهومن‌یسن. (۲۵۳۷). ترجمه‌ی صادق هدایت، انتشارات جاویدان، تهران.
- سرخوش کرتیس، وستا. (۱۳۹۲). تجدید حیات ایرانی در دوره‌ی پارتیان، در: شاهنشاهی اشکانیان، ترجمه‌ی مانی صالح علامه، ویراسته وستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، چاپ اول، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
- شاپورشه‌بازی، علیرضا. (۱۳۹۱). تاریخچه‌ی ایده‌ی ایران، در: پیدایش امپراتوری ایران، ویراسته وستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، ترجمه‌ی کاظم فیروزمند، چاپ اول، نشر مرکز، تهران.
- شارپ، رلف نارمن. (۱۳۸۲). فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی، چاپ اول، نشر پازینه، تهران.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). حماسه‌سرایی در ایران، چاپ چهارم، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- فرای، ریچارد نلسون. (۱۳۸۶). میراث باستانی ایران، ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا، چاپ هشتم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- فردوسی. (۱۳۹۶). شاهنامه، پیرایش جلال خالقی مطلق، نسخه چهارجلدی (دوبخش)، چاپ دوم، تهران: سخن.
- کالج، مالکوم. (۱۳۸۵). اشکانیان، ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا، انتشارات هیرمند، تهران.
- کندی ادی، سموئیل. (۱۳۸۱). آیین شهریار در شرق، ترجمه‌ی فریدون بدره‌ای، چاپ دوم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- گوتشمید، آلفرد فن. (۱۳۸۲). تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان، ترجمه‌ی کیکاووس جهاننداری، چاپ چهارم، انتشارات ققنوس، تهران.
- ماهیارنوبی، یحیی. (۱۳۷۴). پیشگفتار یادگار زریران، چاپ اول، انتشارات اساطیر، تهران.
- مهریشت. (۱۹۲۸). در: یشت‌ها (ادبیات مزدیسنا) قسمتی از کتاب مقدس اوستا، تفسیر و تالیف پور داود، جلد اول، انتشارات انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی و ایران لیگ، بمبئی.
- نیولی، جراردو. (۱۳۸۷). آرمان ایران، ترجمه سید منصور سید سجادی، موسسه پیشین پژوه، تهران.
- ولسکی، یوزف. (۱۳۸۸). شاهنشاهی اشکانی، ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر، چاپ چهارم، نشر ققنوس، تهران.
- ویسهوفر، یوزف. (۱۳۹۲). «فارس در دوران حکومت سلوکیان و پارتیان»، در: شاهنشاهی اشکانیان، ویراسته وستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، ترجمه‌ی مانی صالح علامه، چاپ اول، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران. ۸۴-۶۷
- یحیی ماهیارنوبی. (۱۳۷۴). یادگار زریران، چاپ اول، انتشارات اساطیر، تهران.
- یارشاطر، احسان. (۱۳۸۷). پیشگفتار تاریخ ایران کمبریج، ترجمه‌ی حسن انوشه، چاپ پنجم، جلد سوم، بخش اول، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- احمدی، حمید. (۱۳۸۲). هویت ملی ایرانی در گستره‌ی تاریخ. مطالعات ملی، ۴(۱۵)، ۹-۴۵

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.1735059.1382.4.15.1.9>

Shayegan, R. (2011). *Arsacids and Sasanians*, Cambridge university press, New York

Tacitus, P. C. (2010). *Annals* (books 4-6, 11-16), online library of liberty, the Second edition, London